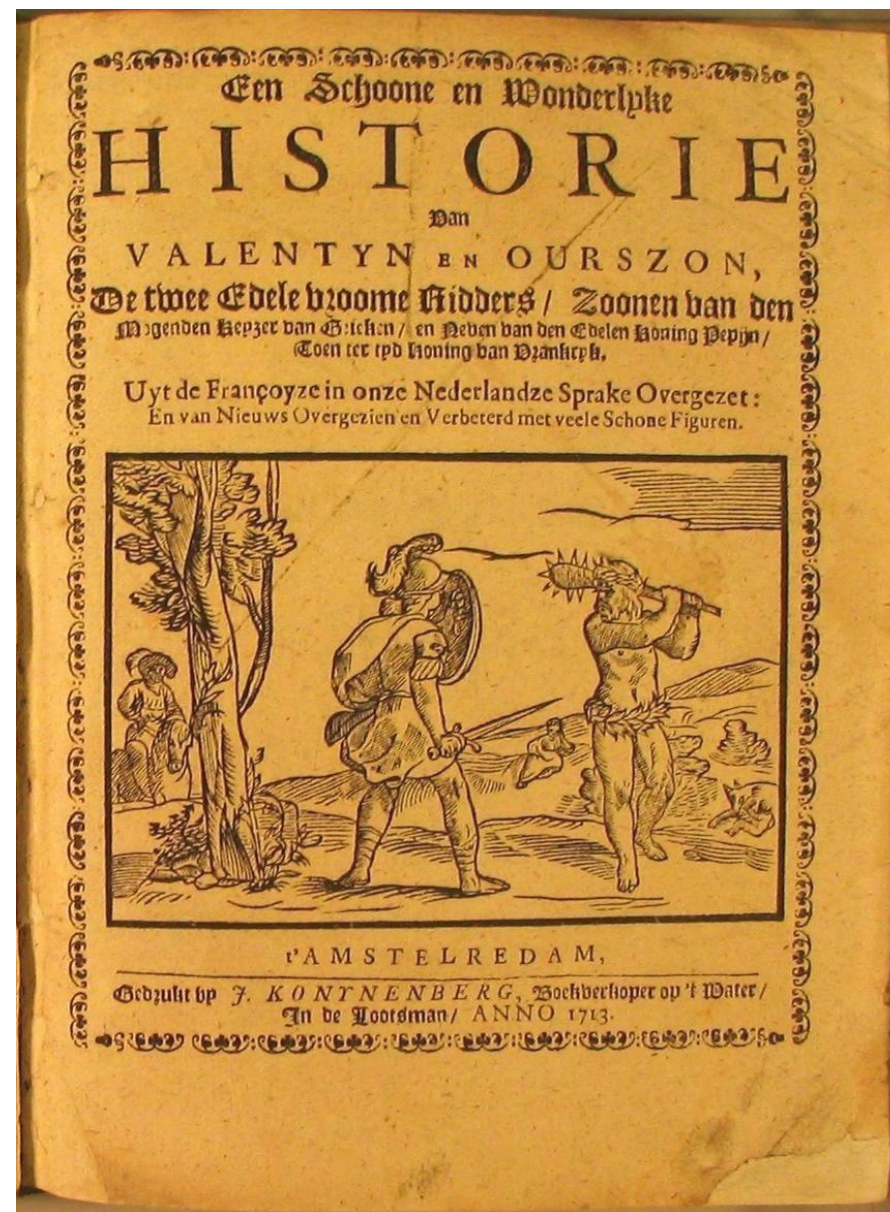

VALENTIJN EN OURSSON

Nederlands volksboek, Engels chap-book

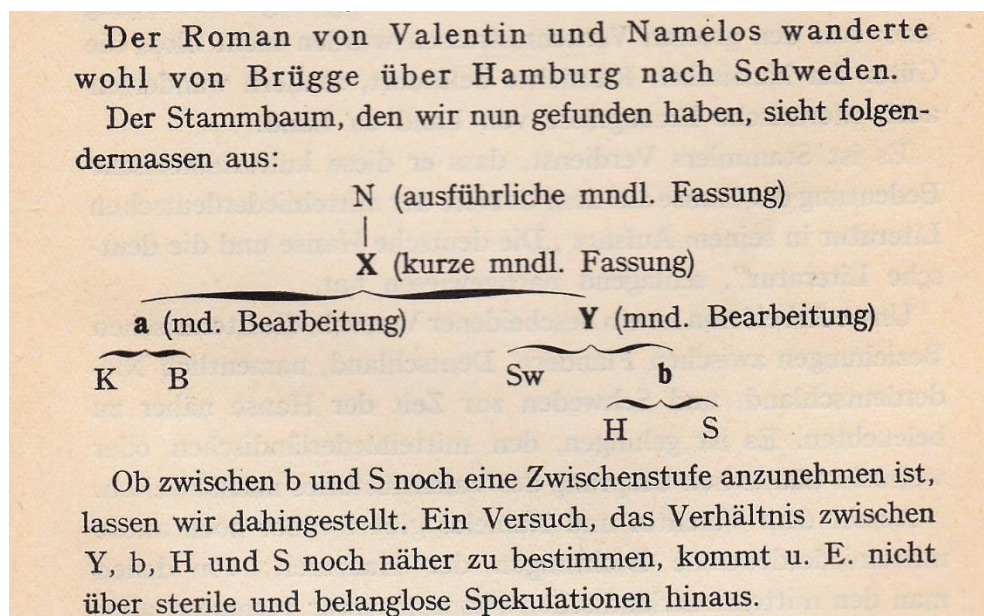
Van de 23 Nederlandse volksboeken die ik in mijn studie *Van Reynaert de Vos tot Tijl Uilenspiegel* (2014) heb gemeend tot de canon te mogen rekenen, omdat ze tot diep in de 19de eeuw bekend bleven, is dat over de broers Valentijn en Oursson tegenwoordig een van de minst bekende. Het is ook een van de dikste. Het is een late ridderroman, waarin van alles onder het mom van 'historie' door elkaar wordt gehaald. Omdat ik zeer onlangs tot mijn vreugde een betaalbaar exemplaar van een druk van Hendrik van der Putte (Amsterdam, ca 1750) op de kop kon tikken, besteed ik er een opstel aan. Betaalbaar was het overigens alleen omdat het zorgvuldig ingebonden, gerestaureerde en verder volledige exemplaar slechts een fotokopie van de missende titelpagina heeft. Daarom zet ik hiernaast, zoals in mijn boek, de titelpagina van de druk door J. Konynenberg (1713), die dezelfde gravure heeft.

(KB Den Haag.)

Achtergrond

Normaliter begint een artikel over een volksboek, dat immers per definitie een middeleeuwse achtergrond moet hebben, met een overzicht van de oudste bronnen. In dit geval belanden we dan in een moeras van mogelijkheden, omdat slechts een deel van het verhaal terug te vinden is in oude teksten (in verzen). Daarover gaat het proefschrift van G.J. Dieperink, *Studien zum Valentin und Namelos* (1933).

Hoe de geleerde auteur op p. 157 de voorgeschiedenis samenvat in het nevenstaande schema zal duidelijk maken waarom ik dit nu maar oversla. Er zijn wel meer middelnederlandse ridderromans geweest waarvan weinig andere sporen dan wat fragmenten en/of versies in het Duits of Frans bewaard zijn gebleven. Een voorbeeld is het verhaal over *Ogier van Dene-merken*, een Karelroman, waarvan onlangs een reconstructie van 24.000 versregels is voltooid door Amand Berteloot op basis van een wél bewaard Heidelbergse handschrift uit de 15de eeuw in het oudhoogduits. Zulke ridderseries waren bedoeld om voorgelezen te worden, avonden achter elkaar, aan een adellijk publiek en hun gasten en bedienden. In het geval van Ogier ging het aanvankelijk om het probleem dat een zoon van Karel de Grote de zoon van Ogier had doodgeslagen met een schaakbord. Ogier wil op de traditionele manier wraak nemen, maar Karel is niet bereid zijn zoon uit te leveren. En dan volgt een serie van verhalen en avonturen om het publiek geboeid te houden. Volgens Berteloot (*NRC*, 29 januari 2022) waren er wel twee dozijn van zulke Karelromans in verzen, maar daarvan is er maar één echt bewaard

gebleven, namelijk de korte *Karel en Elegast*. Wel zijn veel Karelverhalen vanaf circa 1470 (al kort na de uitvinding van de drukkunst) in prozavorm terechtgekomen in gedrukte volksboeken, zoals *De vier Heemskinderen*, *Sibilla*, *Robrecht de Duyvel* en andere. Zie ook mijn opstel (nr. 54) over *Huon de Bordeaux*. Het gedrukte proza was bedoeld om door het publiek zelf gelezen te worden, waardoor de vertelstof een *gesunkenes Kulturgut* werd voor de zich emanciperende burgerij in de steden (16de eeuw) en daarna via steeds goedkopere herdrukjes ook voor het minder draagkrachtige gewone volk en als lesmateriaal voor de schooljeugd. In die laatste kringen werden ze ook nog vaak vóórgelezen.

Een kettingverhaal van dat type was ook *Valentijn*, zij het dat Karel de Grote er niet in voorkomt (maar wel de Frankische koning Pepijn). De gang van verzenepos tot prozaroman begint in dit geval niet bij een Nederlandse versie in verzen, hoewel deze er dus waarschijnlijk wel geweest is. De Nederlandse volksboekversie van *Valentijn* in proza is gebaseerd op een Franse versie in proza. Dieperink noemt in het geheel geen Nederlands volksboek, maar vermeldt wel een

mitteldeutsche prozaversie (B in het hierboven afgedrukte schema van alle handschriften). De oudste bewaard gebleven gedrukte versie in Nederlands proza is een anonieme Rotterdamse uit 1640, volgens L. Debaene (1951). Deze rangschikt *Valentijn* onder de prozaromans in het Nederlands ‘die waarschijnlijk na 1540 verschenen zijn’. Debaene vermeldt in navolging van E.H. van Heurck (1927) dat uit censuurlijsten in Antwerpen blijkt dat er ten minste al in 1621 een druk bestond die voor scholen verboden werd, wegens ‘vol met bezweringen en toverkunsten’, maar in 1624 alsnog is toegelaten.

Eerdere schrijvers over volksboeken, te beginnen met L.P.C. van den Bergh (1837) en G.D.J. Schotel (1873), waren het er al over eens dat het Nederlandse volksboek direct aan een Frans prozaboek ontleend is, *Valentin et Orson*. De oudste daarvan bewaarde druk verscheen reeds in 1489 als incunabel bij Jacques Maillet in Lyon. Het Franse volksboek werd in Frankrijk veelvuldig herdrukt en is dan ook samengevat in de *Histoire des livres populaires* van Charles Nisard (1854, II, p. 472). In dit standaardwerk ten behoeve van een herziening van de wettelijke regelingen over

de colportage van boeken in Frankrijk gaf Nisard (de secretaris van de commissie die dit moest voorbereiden) een gedetailleerd overzicht van alles wat er nog op de markt was aan ‘blauwe boekjes’.

Aan het begin van dit opstel staat dus een 18de-eeuws Nederlands volksboek over *Valentijn en Oursson*, waarvan de duidelijkste directe bron een Franse druk uit 1489 is geweest. Die moet ooit in de 16de eeuw vertaald zijn, want er was ten minste al rond 1620 een uitgave in gebruik op Antwerpse scholen. Vanaf 1640 zijn er tientallen Nederlandse drukken bewaard gebleven.

Het Franse volksboek

Omdat de Franse prozaroman de grondslag is geweest van alle Nederlandstalige edities van het volksboek lijkt het me nuttig, voor we verder gaan, de inhoud hiervan kort te laten volgen in de woorden van Nisard zelf. Hij beschrijft een druk uit Epinal, een beroemd centrum van volksboeken en -prenten, uit het begin van de 19de eeuw (96 pagina's in twee kolommen, in 4°, met vier gravures). Als oudste druk kent hij er een

uit 1495 uit Lyon, de eerste van de tientallen herdrukken die Frankrijk heeft gezien. ‘En voici le sujet en deux mots’ (ik zal de namen onvertaald laten):

Pépin huwt zijn zuster Bélissant uit aan de keizer van Constantinopel. Een jaar na dat huwelijk wordt de aartsbisschop van de stad verliefd op de keizerin, en waagt het die aan haar te verklaren. De woorden zelf die hij bezigt, waaronder dat hij haar ‘mijn geliefde en soevereine dame’ noemt, ‘wier kleine dienaar en kapelaan’ hij is, zijn precies dezelfde als die waarmee Tartuffe [van Molière] Elmire benadert, maar dan minder voorzichtig en bescheiden van toon. De verontwaardigde vorstin jaagt hem weg. De verleider wreekt zich door de keizerin te belasteren bij haar echtgenoot. Deze, hij heet Alexander, begeeft zich razend naar de vertrekken van zijn gemalin, stort zich op haar, trekt aan haar haren, draait haar om en mishandelt en vernedert haar. En beveelt haar dan het paleis te verlaten. Bélissant vertrekt, door slechts één schildknaap vergezeld, en na circa zes maanden komen ze in het bos bij Orléans, waar zij een tweeling baart. Dat zijn de helden van deze historie. Ik zal hun avonturen niet navertellen, zelfs niet in het kort, omdat ik geen manier weet om de ontelbare incidenten samen te vatten, noch een lijn kan ontdekken in de loopbaan van hun leven. Laat ik volstaan met te zeggen dat Orson vlak na zijn geboorte bij zijn moeder werd weggehaald door een berin, die hem vervolgens met haar jongen heeft opgevoed, en aan wie hij

zijn naam ontleent [ours=beer], en dat Valentin werd opgepikt door een officier uit het gevolg van Pépin en in het paleis van de koning werd opgevoed. Op zijn zestiende was Orson een wildeman die terreur uitoefende in de wijde omgeving. Valentin kreeg van de koning de opdracht hem te temmen en gevangen te nemen. Hij nam die aan, zonder te vermoeden dat het om zijn broer ging. Hij versloeg Orson en voerde hem mee naar koning Pépin.

Hoewel Orson als wilde was opgegroeid bleek hij tamelijk snel tot beschaving te komen. Wederzijds op elkaar gesteld zijn hielp daarbij. Spoedig zagen de twee broers elkaar als boezemvrienden, die verplichtingen aan elkaar hadden. Ze trokken samen door de wereld en onderscheidden zich door hun daden. Ze ontsnapten honderd keer aan de dood, dankzij de toverkunst van de dwerg Pacolet, die, meen ik, de magiër Merlin nog wilde overtreffen. Maar uiteindelijk moesten ze toch hun bezigheden staken. De dood van Valentin was echter meelijwekkend. Na zeven jaar religieuze boete, hem opgelegd door de paus, stierf hij in de lompen van een bedelaar aan de voet van de trappen naar de vertrekken van Esclarmonde, zijn geliefde, terwijl Orson, nadat hij met de zijne [geliefde] is getrouwd, nog vele jaren regeert over Constantinopel, waar hij sterft met de reputatie een goede en wijze vorst te zijn, een dappere en rechtschapen ridder. Zoals ook Renaud [van de *Heemskinderen*] werd Valentin heilig verklaard [* aan het slot] en dat blijk van troost was men hem ook wel verschuldigd. Op de plek waar hij stierf werd in Constantinopel een kerk gebouwd ter ere van sint Valentin, en daarbij werd een nonnenkloster gevestigd waar de schone Esclarmonde de eerste abdis werd.

Het is waarschijnlijk nodig deze beknopte tekst van Nisard op enkele plaatsen op te helderen, maar dat zou nu te ver voeren. Eén punt wil ik hier aanstippen, de boetedoening door Valentin. Hij heeft namelijk

17. Épinal. XIXe siècle.

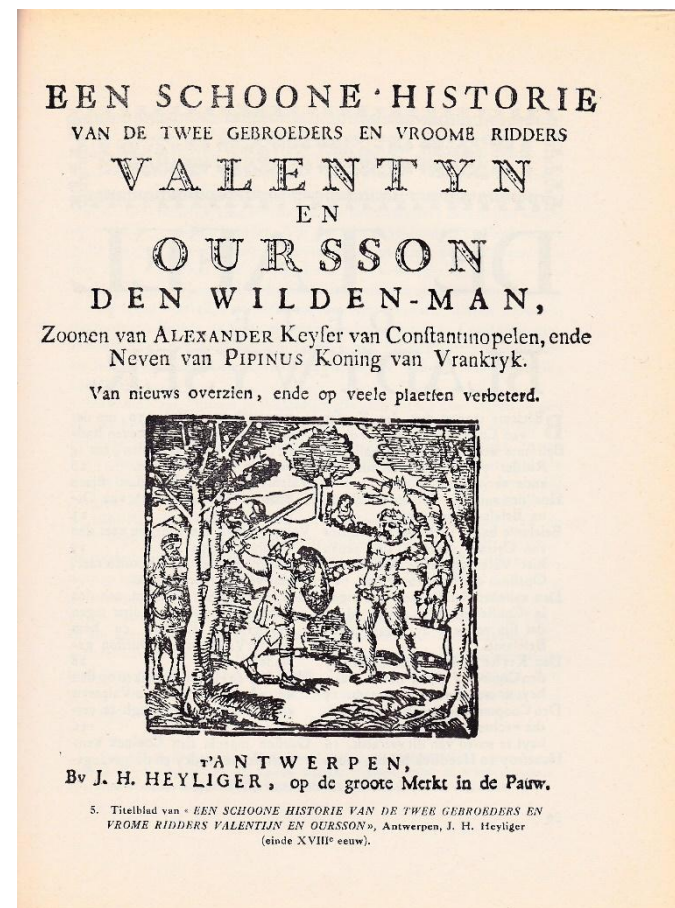
Illustratie uit Nisard: Valentijn brengt Orrson op.

tijdens een veldslag zonder het zelf te weten zijn vader [de keizer van Constantinopel] gedood toen deze, omdat hij tijdelijk een Saraceens schild benutte, tot de vijanden leek te behoren. Technisch of theologisch gezien was het dus een vadersmoord.

‘Er zijn interessante onderdelen in deze roman, moet ik erkennen,’ schreef Nisard in een epiloog, ‘maar er ontbreken karakters. Valentijn is een held die te vaak behoefte heeft aan bovennatuurlijke hulp.’ Anders bezien zijn die toververhalen van heidense of oosterse oorsprong misschien wel extra interessant.

Twee Nederlandse versies

Er was dus rond 1620 (of al veel eerder) een bewerking van de Franse roman gemaakt, die in 4° in Antwerpen verschenen is. Het kwartoformaat was gebruikelijk geworden voor ‘histories’ (de incunabel uit Lyon was nog in folio) en zou dat voor volksboeken ook blijven tot in de 19de eeuw, hoewel er later ook varianten in 8° op de markt kwamen. Waar ik het heb over twee versies van het volksboek bedoel ik echter niet het boekformaat, maar de redactie.

De ene redactie is die van de Antwerpse en andere zuidelijke uitgaven, die alle voorzien zijn van een kerkelijke toelating, de zogeheten approbatie. De datum hiervan werd soms nog tweehonderd jaar later in het boek megedrukt en mag dan ook niet verward worden met de datum van de herdruk.

De andere redactie is die van de Amsterdamse en andere noordelijke uitgaven, waarin een approbatie niet nodig was (hoewel deze soms werd meegedrukt ten behoeve van de markt in het zuiden). In het noorden én het zuiden moet een approbatie niet worden verward met een ‘toelating’ of ‘privilege’ van de wereldlijke machthebbers. Zo’n privilege had meer te maken met copyright en was tot enkele jaren looptijd per toekenning beperkt.

De vraag die ik in dit opstel wil behandelen is eigenlijk alleen deze: wat zijn de significante verschillen tussen de **zuidelijke** en de **noordelijke** versie.

Het door mij onlangs verworven exemplaar uit circa 1750, dat 120 bladzijden in 4° telt, is duidelijk van noordelijke snit en ongetwijfeld qua tekst gelijk aan de druk van 1713 door Konynenberg, en die van 1640 (Rotterdam), 1698 (Weduwe van Poolsum, Utrecht) en allerlei latere drukken. Ik heb zelf een kopie van de druk van Barent Koene uit 1773, die 120 bladzijden telt en waarvan ik heb geconstateerd dat deze op de plaatjes na identiek is aan Van der Putte.

Ter vergelijking heb ik een originele Antwerpse druk door Josephus Thys, zonder datum (circa 1830),

maar met nog steeds de approbatie uit 1624. Deze heeft het kleinere formaat 8° en telt 100 bladzijden, maar in tegenstelling tot de uitgaven in 4° slechts twee kleine houtsneden.

Uitgave Van der Putte (Amsterdam, ca 1750), p. 53.

Ik vergelijk dus Van der Putte (noord) met Thys (zuid), daar komt het op neer. Nu zou ik zelf een samenvatting van de verhalen in de Nederlandse versie kunnen maken, maar het is misschien aardiger die te ontleen aan bestaande literatuur.

Van den Bergh (1837) geeft op p. 8–9 een samenvatting van een druk van B. Koene (en een van J.H. de Lange, Deventer, 1791).

Schotel (1873, II) beroept zich op p. 30–32 op die Deventer druk en noemt ook drukken van Josephus Thys in Antwerpen, Adriaen Walpot in Dordrecht en J.C. van Paemel in Gent. Maar in zijn samenvatting van het verhaal volgt hij geheel en al Nisard, vrijwel letterlijk zelfs, zonder daar iets aan toe te voegen.

Van Heurck (1927) is betrekkelijk kort van stof op p. 58–59 in *Voyage* (1927), maar uitvoerig op p. 24–27 van *De Vlaamsche volksboeken* (1943). Hij verwijst naar een Antwerpse druk van rond 1750 (in 4°) van de Weduwe Thieullier en Andreas Colpyn, maar reproduceert ook de titelpagina van een uitgave door J.H. Heyliger en een pagina uit een druk door P.J. Rymers, beide Antwerpen, eind 18de eeuw. Van Heurck rept niet van noordelijke uitgaven.

DE TAFEL O F T E BLADT-WYSER.	
B elefante trouwt met den Keyser van Constantinopelen. Fol. 3	grooten haet op Valentyn, om dat den Koninck hem verheven hadde, en hy word gefonden, om te vechten tegen Oursson. 20
Belefante wordt door eenen valschen Ridder valschelyck beschuldight ende verjaeght. 5	Valentyn verwint Oursson sijnen Broeder in den Bos van Orleans. 23
Hoe den valschen Ridder de schoone Belefante vervolght. 8	Valentyn reysyt met Oursson naer den Coninck Pipyn. 25
Belefante baert 2. Sonen in den Bos van Orleans, waer af den eenen hiet Valentyn, ende den anderen Oursson, die-se beyde verliest. 10	Hanefroy en Hendrick houden raet, om Valentyn te dooden. 27
Den valschen Ridder wort gevangen in Constantinopelen, waer door dat sijn verraedt uyt quam tegen Belefante. 13	Den Hertogh Savoryn sent aen den Coninck Pipyn, om hulpe tegen den groenen Ridder, en hem wordt Valentyn en Oursson gefonden. 28
Den Keyser sent een bedienden by den Coninck Pipyn, om de waerheyt te weten van dit verraedt. 15	Hanefroy en Hendrick maken op den verrader Gringaert, om Valentyn en Oursson op den wegh te verrassen en te dooden. 32
Den Coopman, en den valschen Ridder vechten te samen, om de waerheyt te weten van dit verraedt. 16	Oursson maeckt den Coninck kenbaer het verraedt, en de gevange-

6. Bladwijzer van « VALENTIJN EN OURSSON », P. J. Rymers (omstr. 1780).

Begin van de inhoudsopgave, editie Rymers, ca 1780.

De vele namen in de vorige alinea mogen duidelijk maken dat het boek door alle bekende uitgevers van volksboeken in hun fonds was opgenomen. Omdat *Valentijn en Oursson* te omvangrijk en ook eigenlijk te

chaotisch is om een gedetailleerde samenvatting zinvol te maken (zelfs Debaene heeft dat in zijn standaardwerk achterwege gelaten) zal ik hier volstaan met twee impressies, namelijk de resumés door Van den Bergh en door Van Heurck. Het zal blijken dat allerlei overbekende motieven uit de ridderverhalen in deze cocktail terug te vinden zijn.

Samenvatting volgens Van den Bergh (1837)

Belesante, de zuster van koning Pepijn, aan den Griekschen keizer uitgehuwelijkt, wordt valschelijk van ontrouw beticht en verbannen. In een eenzaam woud gekomen, baart zij twee zonen, waarvan de een door eenen beer geroofd en vervolgens door denzelfden opgevoed wordt, waarom hij van het volk den naam Ourson verkrijgt, terwijl de ander in koning Pepijn, die daar toevallig voorbijtrekt, eenen beschermer vindt en aan diens hof opwast, waar hij Valentijn genoemd wordt. Als jongeling munt hij reeds boven alle de overige ridders uit, hij vergezelt den koning naar het door de Saracenen belegerde Rome, doodt hunnen *Admiraal* in eenen tweekamp en redt Pepijn het leven; de dankbaarheid des konings berokkent hem echter den haat van diens beide onwettige zonen, Hendrik en Hanefroy, die hem lagen leggen.

Hij trekt naar het bosch, vangt en temt zijnen hem onbekenden broeder Ourson, die geheel ruig als een beer, woest en zonder spraak, het geheele hof in verbazing brengt en eerst allengs menschelijker wordt; de schildering van dit karakter is niet onbelangrijk. Beide broeders volbrengen nu hetzij te zamen, hetzij elk afzonderlijk, de zwaarste ondernemingen, vooral tegen de Mahomedanen.

Zij worden door een betooverd spinnenhoofd van hunne afkomst onderrigt, hervinden hunne moeder en stellen zich ook aan hunnen vader den keizer voor, die reeds vroeger van Belesantes onschuld overtuigd, haar weder als zijne gemalin aanneemt. Thands wordt Azië het tooneel hunner heldenbedrijven en allengs voortgaande komen zij eindelijk in Indië, waar zij vele gevaren uitstaan, maar deels door hunne dapperheid, deels door toovermiddelen, die evenwel niet aan de hulp des Duivels worden toegeschreven, altijd weder ontkomen.

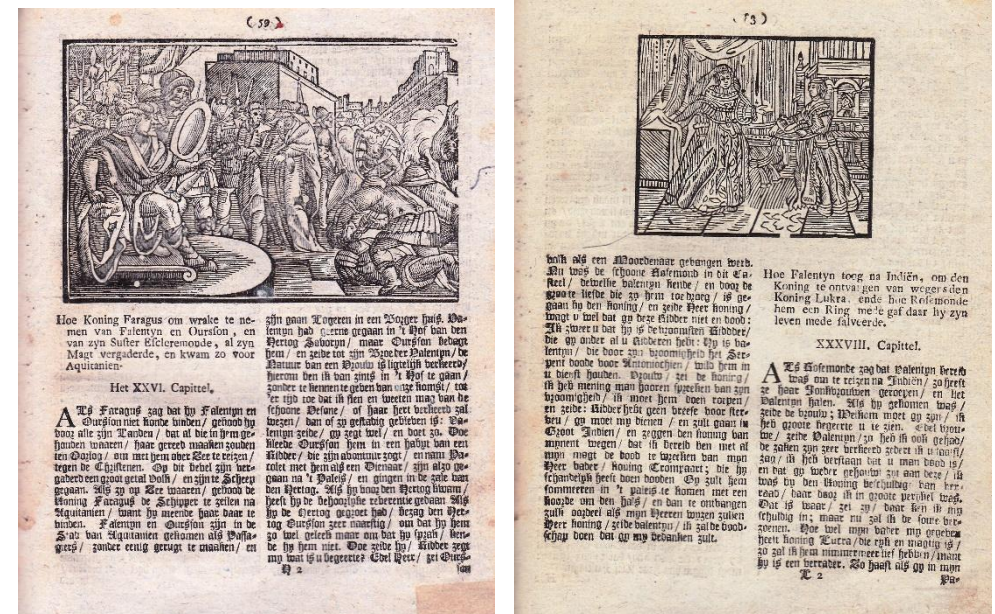
Ondertusschen verraden Hendrik en Hanefroy koning Pepijn en de twaalf genooten van Frankrijk, die op eene bedevaart te Jeruzalem zich bevinden, aan de Mahomedaansche koningen Brandesier en Lucra, doch zij worden gedeeltelijk uitgewisseld, waarop Pepijn (waaronder men Pepijn de korte verstaan moet) naar Frankrijk terugkeert, koning Artus van Brittanje, die eenen inval gedaan had, verslaat en gevangen neemt en hem daarop te Parijs laat onthoofden. Hendrik en Hanefroy doen kort hierna, door toedoen eener oude vrouw, de koningin sterven, waardoor

Pepijn zoodanig getroffen wordt, dat hij in eene ziekte vervalt en daarvoor bezwijkt.

Nu vervolgen zij hunnen broeder Karel, die het echter met hulp van zijnen ouden leermeester den ridder van Lions ontkomt; doch Millioen Dangler (d'Angler), die hem had willen doen kroonen, wordt gevangen gezet. Hier is duidelijk eene gaping, want dadelijk verhaalt de roman, hoe Valentijn, dien men niet eens wist, dat in Europa was, dien hertog verlost. Nu komt ook van deze twee broeders niets meer voor, maar het verhaal gaat weder tot Azië over.

De christenen worden in de stad van Angorien door de Saracenen belegerd; de keizer van Grieken ruikt met eene vloot tot ontzet aan, wordt onderweg aangetast, maar doet de vijandelijke vloot wijken en komt voor de stad op het oogenblik dat de belegerden eenen uitval doen. De keizer met een schild van de Saracenen gewapend, wordt ongelukkig door zijnen zoon Valentijn niet herkend en doorstoken. Deze hierdoor tot wanhoop gebracht, laat zijnen broeder Ourson het rijk over en begeeft zich als kluizenaar in de wildernis. Intusschen wordt zijne echtgenoot Escleremonde door koning Hugo van Hongarijen ten huwelijk aangezocht, doch in weerwil van alle zijne listten blijft zij Valentijn getrouw, die, als pelgrim terugkeerende, haar doet weten, dat hij nog leeft, en zich sedert onbekend onder de trappen van het paleis ophoudt. Na drie dagen sterft hij en geeft haar in eenen achtergelaten brief kennis, dat hij die pelgrim geweest is. Zij bedrijft nu grooten

rouw over hem en begeeft zich in een klooster. Nadat Ourson nog eenige jaren geregeerd heeft, stelt hij zekeren groenen ridder tot rijksbestierder en voogd zijner kinderen aan en begeeft zich mede als kluizenaar naar het woud, waarmede de roman eindigt.

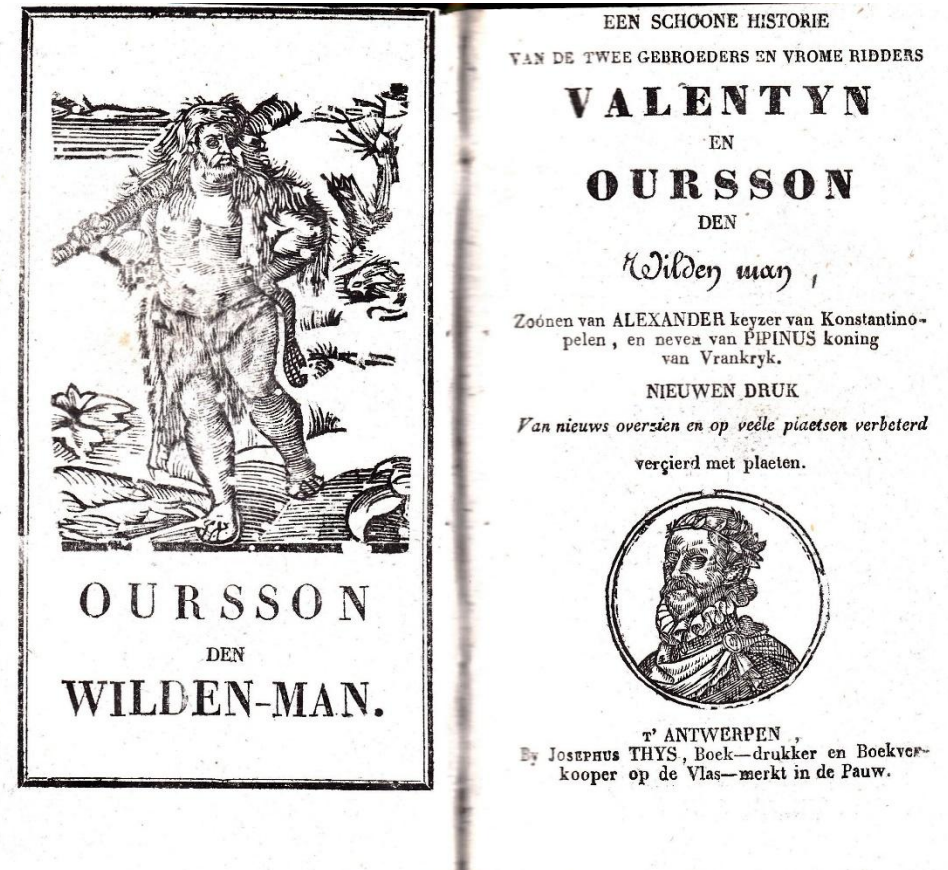
Van der Putte, ca 1750, p. 59 en 83. Willekeurige houtsnedes.

Samenvatting volgens Van Heurck (1943)

Pepijn schenkt zijn zuster Belissante aan Keizer Alexander van Constantinopel tot vrouw. Een jaar na dit huwelijk wordt de aartsbisschop op de keizerin verliefd, en bekent haar zijn liefde.

De prinses is verontwaardigd en jaagt hem weg. De verleider wil zich wreken en belastert de jonge vrouw bij haar echtgenoot. De Keizer is uiterst verbolgen, behandelt zijn vrouw op onwaardige wijze, en verstoot ze. Belissante vertrekt in gezelschap van haar stalmeester Blandiman. Ongeveer zes maanden later komt zij in het bosch van Orléans, waar zij het tweelingenpaar Ourson en Valentijn ter wereld brengt. Kort na hun geboorte wordt Ourson door een berin aan zijn moeder ontstolen en door haar gezoogd; Valentijn daarentegen wordt door een officier uit het gevolg van Pepijn opgenomen en in het paleis opgevoed. Op zestienjarigen leeftijd wordt Ourson, die in de omliggende streek een waar schrikbewind uitoefent, door zijn broeder Valentijn gevangen genomen en voor Koning Pepijn gevoerd. Ondanks al zijn wildheid liet Ourson zich tamelijk vlug beschaven. De twee broeders doorliepen samen de wereld en onderscheidten zich door hun heldendaden. Dank zij de tooverknepen van den dwerg Pacolet ontsnapten zij honderd maal aan den dood. Na zeven jaar strenge boete, die hem door den paus waren opgelegd, stierf Valentijn in bedelaarslommen, aan den voet van de trap, die naar het vertrek van Esclarmonde, zijn minnares, leidde; Ourson daarentegen huwde de zijne en regeerde lange jaren in Constantinopel. Zeven jaar na den dood van zijn broeder trok hij zich in een woud terug en leidde er een heilig leven. Valentijn en Ourson werden heilig verklaard.

-o-o-

Uitgave door Josephus Thys, Antwerpen, ca 1830.

Zuid en noord vergeleken

Zoals reeds Nisard, maken ook de twee geciteerde resumés van de Nederlandse vertaling zich dus nogal gemakkelijk af van het hele gedeelte dat zich afspeelt nádat Ourson aan het hof is opgenomen en tot

beschaving gebracht. Wel vermeldt Van Heurck nog dat het boek in 1621 werd verboden voor gebruik op scholen, maar dat er al in 1624 een ‘gezuiverde’ uitgave verscheen. ‘Hierin liet men verscheidene hoofdstukken met overdreven wonderbare feiten vallen, en uit eerbied voor de geestelijkheid, werd de ontuchtige aartsbisschop door een ridder vervangen,’ schrijft Van Heurck. ‘Ten gevolge van deze talrijke verminkingen heeft de Vlaamsche roman veel van zijn belang ingeboet.’ Het is vooral deze constatering die ik in dit opstel wil verifiëren.

Op basis van de twee boekjes in mijn bezit kan ik de verschillen tussen zuid (Angtwerpen, Thys, circa 1830, approbatie 1624 door Max. van Eynatten) en noord (Amsterdam, Van der Putten, circa 1750) als volgt in schema brengen:

	Thys	Van der Putte
formaat	8°	4°
bladzijden	99	117
hoofdstukken	39 niet genummerd	72 genummerd
houtsneden	2	24 (wv 5 dubbel)

Ik heb geconstateerd dat de tekst bij Van der Putte tot op de laatste komma identiek is aan die van Barent Koene uit 1773, en dat is de tekst die door Van den Bergh is gebruikt voor de door mij geciteerde samenvatting. Wel heeft Koene totaal andere houtsneden, maar eveneens, net als Van der Putte, een ontoepaselijk ratjetoe uit zijn drukkersvoorraad.

Uit het grote verschil in het aantal hoofdstukken kan niet simpelweg worden afgeleid dat er in de versie Thys 33 hoofdstukken zijn verwijderd ten opzichte van de versie Van der Putte. In de Antwerpse druk zijn de hoofdstukken niet genummerd, maar uit de tussentitels blijkt dat we er 39 kunnen onderscheiden. Om een goede vergelijking te kunnen maken heb ik de twee rijen van titels naast elkaar gezet (dat overzicht neemt voor dit website-opstel te veel plaats in).

Welnu, uit de vergelijking blijkt dat in de Antwerpse druk de hoofdstukken 22 t/m 30 en 35 t/m 45 van de Amsterdamse druk ontbreken. De tekst van de andere hoofdstukken staat min of meer integraal en in de juiste volgorde in beide drukken. Het klopt dus precies wat Van Heurck al schreef – niet dat ik het ooit heb betwijfeld. De zuidelijke drukken hebben

verscheidene hoofdstukken laten vallen. Wat dat betreft volgen ze de ingekorte versie van 1624. De noordelijke drukken lijken alle hoofdstukken van de volledige versie uit 1621 behouden te hebben.

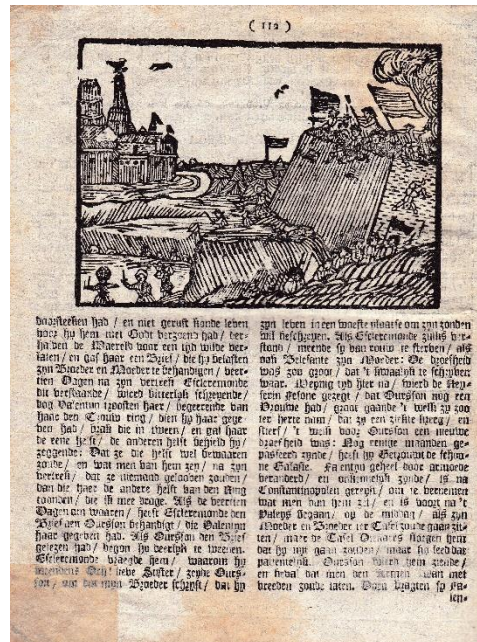
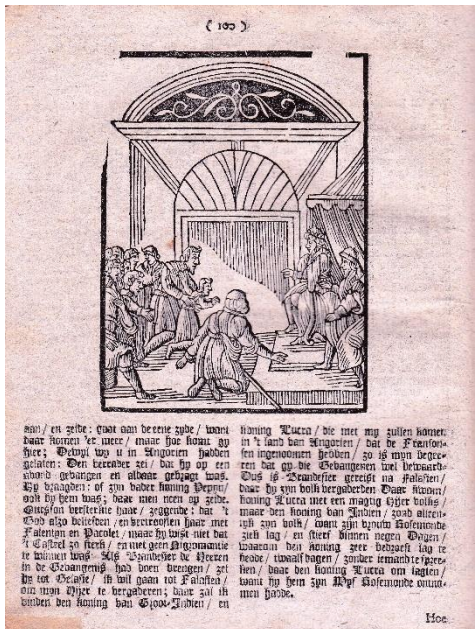
Niet dat we aan die ontbrekende hoofdstukken ‘met wonderbare feiten’ in de Vlaamse versies veel missen. Ze beschrijven rare avonturen met weinig kop en staart. Het toevoegen van heidense tovenarij aan heldenverhalen was voor katholieke censurs altijd een gevoelig punt, omdat zulke ‘wonderen’ raakten aan de ‘echte’ wonderen in heiligenlevens, om het even simpel samen te vatten. Eenvoudige gelovigen hadden de neiging om zulke dingen door elkaar te halen, en dat moest voorkomen worden.

Uit een cultuurhistorisch oogpunt interessanter is de vraag of de censurs nog andere onwelgevallige onderdelen hebben verwijderd, dus of de zuidelijke variant op meer punten is aangepast. In dat verband noemt Van Heurck alleen de vervanging, al in het tweede hoofdstuk, van de ontuchtige aartsbisschop door een ‘valse ridder’. Nu blijkt echter dat ook in de editie–Van der Putte/Koene de aartsbisschop al uit beeld is verdwenen.

[Van der Putte:] In de Stad van Constantinopelen was een Ridder daer den keyser syn vertrouwen op sette, also dat hy hem van niets verhief boven al syn Heeren die toen ter tijd in syn Hof waaren. [...] Op een tijd so werd desen valschen Ridder ontsteeken met kwade begeerte op de Keyserinne.

[Thys:] In Constantinopelen was eenen Ridder daer den keyzer meest al zyn betrouwen op stelde, en die hy dede groote eere bewyzen, al was 't dat hy hem van niet optrok en verhefte boven al zyn heeren en princen die dan in zyn Hof waren. [...] Want dezen valschen ridder [...] wierd op eenen tyd ontsteken met kwaede begeirte op de keyzerinne Belezante.

Hieruit volgt dat niet de editie 1621 (of een eerdere) aan de noordelijke tekst ten grondslag heeft gelegen, maar dat er na 1621 een editie moet zijn geweest die niet was ingekort met de ontbrekende 20 hoofdstukken, maar wel deze ingreep van de censuur had uitgevoerd en ook sommige woorden en de spelling veranderde. Deze constatering hoeft natuurlijk geen verbazing te wekken, want er zijn grote leemten in de bewaard en zelfs maar gedocumenteerd gebleven herdrukken van de oude volksboeken.

Van der Putte, ca 1750, p. 100 en 112. Willekeurige houtsneden.

Tekstverschillen

Het ontbreekt me hier aan ruimte om veel andere dan door censuur ingegeven tekstverschillen te laten zien. Zulke verschillen kunnen ontstaan doordat hij herdrukken een andere spelling wordt gevolgd, of dat een zuidelijk Nederlands door een noordelijker variant wordt vervangen, of doordat iemand artistiek bezig heeft willen zijn, of gewoon doordat er fouten zijn gemaakt. Uitgevers drukten het liefst woord na woord

gewoon na, dan hoefde een opmaak niet opnieuw te worden uitgerekend en bleef alles lekker goedkoop. Dat hoorde bij deze tekstsoort. En als je de houtsneden van de nagedrukte editie niet zelf bezat – omdat je brutaalweg een concurrent uit een andere provincie plagieerde – zette je er andere houtsneden uit eigen bezit bij, want die ridderscènes leken toch allemaal op elkaar. De tijd dat voor luxueus uitgevoerde prozaromans nog speciale houtsneden gemaakt werden was na 1600 al ruim voorbij, maar elke drukker bewaarde houtsneden, verkocht ze door of gebruikte ze zo lang ze niet versleten waren.

Als enige voorbeeld van tekstverschillen neem ik de scène waarin de keizerin klappen krijgt. Zoiets was niet geheel ongehoord in oude ridderromans. We weten bijvoorbeeld allemaal nog uit *Karel en Elegast* dat ridder Eggeric zijn vrouw sloeg:

Ende Eggeric sloech soe houde
Die vrouwe voor nase ende mont
Dat haer tbloet ter stont
Ter nase ende te monde uut brac

Maskerade van Ourson en Valentijn, anoniem, 1566 (naar P. Bruegel I).

Nu was Eggeric een valse ridder, maar van een keizer als Alexander [die trouwens veel later zijn vrouw weer in genade aanneemt, nadat hij over de laster werd ingelicht] verwachten we toch meer zelfbeheersing. Deze keizer van Constantinopel, die een jaar geleden met de zus van Pepijn is gehuwd, is door een ‘valse ridder’ wijsgemaakt dat zijn vrouw hem bedriegt. Die ridder had namelijk zelf een blauwtje gelopen bij de dame. De keizer ontsteekt in woede en stormt uit-zinnig van drift naar de kamer van zijn vrouw. Weer geef ik eerst de noordelijke, dan de zuidelijke versie, beide in de originele spelling:

[Van der Putte:] Toen is de keyser in sijn kamer gegaen, haar vattende by het Hoofd, heeft se ter Aerden neder gestooten en getracteerd [behandeld] dat 't bloed haer over 't aansigt liep. De schoone Belesante over dese wreedheyd bitterlijk schreyende, vraagde sy den keyser, welke de oorsaak sijns toornigheyd was, dat hy haar dus sloeg, want ik sulks niet verdiend heb, door dien ik u Edelheyd geen ontrouw bewesen heb, maar ter contrarie gesogt u majesteyt met lijf en siel te behagen. Daar op de keyser antwoorde, ha valse Hoer, van u eerbaarheid ben ik wel geïnformeerd, so dat ik den dag en uure vervloek dat ik kennisse aan u kreeg, en sloeg de Edele vrouw wederom met sulken toornigheyd, dat sy haar kragt verloor, so dat haar Staatdogters [kameniers] niet anders wisten of sy was dood.

De herdruk door Koene [1773] heeft alleen enkele keren ‘ae’ in plaats van ‘aa’, maar is verder identiek. Nu dan de zuidelijke versie volgens de druk van Thys:

[Thys:] Den keyser [...] is gegaen zonder een woord te spreken in de kamer van Belezante en nam haer met eene groote furie by 't hoofd en smeet haer tegen de aerde. De edel vrouwe begonst heel deêrlyk te weenen en te roepen: Helaes! Mynheer; wat zaeke is 't die u beweégt, om my zoo deêrlyk te slaen en te stooten, daer ik u ergens in misdaen heb? ô valsche vrouwe zeyde den keyzer, ik ben wel geïnformeert van uw kwaad leéven. En terwylen hy dit zeyde, sloeg hij haer zoo zeer dat zij

verloór haer zinnen en kragt dat de jonffrouwen niet anders wisten of zy was dood.

Geen ‘Hoer’ meer. De spelling als ‘eé’, ‘oó’ en dergelijke was rond de Franse tijd in sommige drukken gangbaar, maar de verschillen tussen Thys en Van der Putte betreffen niet alleen de spelling, maar vaak ook de woordkeuze.

Een vermomd rederijvers

Dat de teksten van Thys op een andere bron teruggaan dan die van Van der Putte blijkt bijvoorbeeld ook uit een vreemde passage op bladzijde 7 bij de laatstgenoemde. Belisante is door de keizer verstoten en moet vluchten naar het bos bij Orléans. Onderweg klaagt ze het lot, dat haar ondanks haar hoge afkomst beschoren blijkt te zijn, en toen ‘zeyde sij’:

Eylaes waerom wagt de dood dus lange, dat sy niet en komt om mijn druk ten eynde te brengen? och ter kwader tijd ben ik gebooren, ik ongelukkige vrouw op deser aerde, alle mijn dagen zijn nu gezet in zugten, kermen, klagen en weenen; myn laghen is in schreyen verandert, myn zingen met druk bereyd, mijn

spreeken in swygen, in stee van myn goude kleederen, fluweelen en fijne lakenen, daer dit ongevallige lighaem mede vercierd plag te wesen, zyn verkeerd in snode kleederen, als een arme dienstmaagd: voor myn kostelyke steenen, die niet te taxeeren waeren, daer voor moet ik nu gaen dolen in vreemde landen als een bedrukte vrouw, bedekken mijn kleederen met tranen, op dat myn leven ten eynde komen mag; O! gy Schaepherders [Belisante zit bij een weide] aensiet myn groot verdriet daer ik in geset ben: och hadde Godt Almagtig belieft dat ik geweest hadde van sulken kleyne afkomst, dat ik was de armste vrouw van die op aerden sijn, op dat my niemand en kende in dese elende en armoed; och lacie waerom bescheynd my de Zon? och waerom gaet de aerde niet op om my te verslinden?

Dit gaat zo nog 15 regels door en dan krijgt ook haar metgezel Blandemyn een tiental regels in de mond gelegd, waarna de verteller aankondigt dat hij nu verder gaat met het verhaal over de verrader daar in Constantinopel, want die blijft niet ongestraft.

Aan de rijmsporen en überhaupt het taalgebruik is gemakkelijk te zien dat dit de prozaweergave van een lang rederijvers is. In de Nederlandse volksboeken die ruwweg tussen 1490 en 1550 in een luxueuze vorm zijn uitgegeven was het vooral in de

Antwerpse drukken gebruikelijk dat het eigenlijke verhaal op keerpunten van emotionele aard een lyrisch gedicht van een rederijker ingevoegd kreeg. Het toppunt was *Peeter van Provençen*, rond 1517 in Antwerpen uitgegeven door Willem Vorsterman, waarin maar liefst 28 van zulke verzen zijn opgenomen, verreweg de meeste van het type 'refreinen in het amoureuze', waaronder smeekbeden, klachten, verzuchtingen.

Wien's schoonheyt dat treet
 Sonē and in dwerchdoerwelc mi treet
 Therte wren linc dus segte als voert
 Derwerue ic gheen oelofsoest verloren
 Wat sijn die redenē datmē mi wilt heeren
 Daer prince en heeren dweruen veel leeren
 Door chantieren d' wapenen bi welckē d'meerē
 In groothē haer samen
 In te bebedene haer tijt omleeren
 Donder d'keere niet achtende tuerteeren.
 Des lichaems mer ghebert als beeren
 Door eelhepro d'samen
 Noer ic hier bliue so mach ic mi schamen
 Te comen bi princen van namen.
 Die cotage hantieren
 Als die bloede die nie in toernoyen quamen
 Mer ic sal noch dats mijn rancu
 Mer goet manieren.
 Sidden om oelof d'ra mijn verlieren
 Sefuleertmē mi mijn bede noyt meer d'choeren
 Derwerue ic gheen oelofsoest al verloren
 D'ance
 O Magelone princeste schoone
 Gheen mach en is onder hemels troone
 In mijn herre ghescreuen
 Welc ic becoone v' sonder hoone.
 Al sonde s'men
 Dus wilt mijnē vader gaen beneuen
 En mijnder moeder hoghe verheuen
 Sidden om oelof d'raet is ghescreuen
 Derwerue ic gheen oelofsoest al verloren

Hoe die graue en grauwe vā Provençen
 Peter den vromen ridder hare sone oerlof ghaue
 Die graue en grauwe aenstende dar opser vā
 Peteren hare sone wile niet oft si hē cōfentere
 wilde oft niet Peter lach altoes op sijn knie d'bede
 die aenwoorde vā vād en moer en als hi lach d' si niet
 en sprake sepe di hi bide gheleue v cōfentert mij
 begerre Doe sepe die graue In die di ghi so seer be
 geert die landē te besoeche so gheue wij v oerlof mer
 en doer doch niet reghen d'edelheyt Min god bouen
 al mach v vā quaet geselschap en heert weder so ghi
 eert moer d'p v neemt gout sluer harnasch en peer

Er zijn hele boekenplanken vol literatuur over dit onderwerp, maar ik volsta met de constatering dat de meeste van deze refrainen in de goedkope herdrukken al snel werden weggelaten, reeds in de 16de eeuw en zeker daarna. Maar een enkele keer bleven ze nog lang gehandhaafd of werden ze bewerkt, zoals in dit geval. Want deze hele passage staat er niet alleen bij Van der Putte (ca 1750), maar ook nog, met schaapherders en al, bij Koene (1773).

In de druk door Thys is de passage aanzienlijk korter. Nadat Belezante verstoten is, staat er slechts:

Als Belezante ontrent een uer van de stad geheel mistroostig, en zeer armlyk op 't woeste veld kwam, als een gebanne vrouwe, in schande en oneere verjaegd, dogt zy op de afkomst en 't bloed daer zy afgekomen was, en haeren hoogen staet daer zy in geweest had, en hoe de fortuyn met haer verkeert was, en terwyl en zy dit overdogt, viel zy van droefheyt byna in onmagt.

Ook nu spreekt Blandemyn haar troostend toe, maar dit wordt nog korter samengevat dan het langdurige zelfbeklag van Belezante:

ô myne lieve Jonffrouw, hebt goede patientie en stelt uw hert gerust; ik hoópe God zal u vertroosten, alzoo waeragtig als gy in de zaeke onschuldig zyt.

Einde van de gesproken tekst. Ook het voorbeeld van de tekst bij Thys (met approbatie uit 1624) moet dus dit refrein hebben bevat, maar al veel drastischer ingekort (in de schooluitgave!) dan bij Van der Putte.

Enkele andere punten van aandacht

Het vergelijken van verschillende drukken van volksboeken was relatief gemakkelijk voor oude verzamelaars als Boekenooogen en Van Heurck, die er zelf honderden in hun bezit hadden (die gelukkig bijna allemaal in openbare collecties zijn terechtgekomen). Het wordt nu weer gemakkelijker voor hedendaagse onderzoekers, die immers in toenemende mate kunnen profiteren van online toegankelijke digitale bestanden, al lopen de volksboeken nog wat achter. Maar voorlopig valt het niet mee om een goed overzicht te krijgen. Er is nog veel te onderzoeken en ontdekken, en voor iemand die het plezierig vindt om

hiermee bezig te zijn, zoals ik, kan de aankoop van een oud boekje een bron van nogmaals aangewakkerde nieuwsgierigheid zijn.

Aangezien dit geen academische publicatie is, maar slechts een verslagje van mijn bevindingen, beperk ik me nu tot nog maar twee laatste aspecten die zeker een nadere studie waard zijn: de houtsneden en de internationale context.

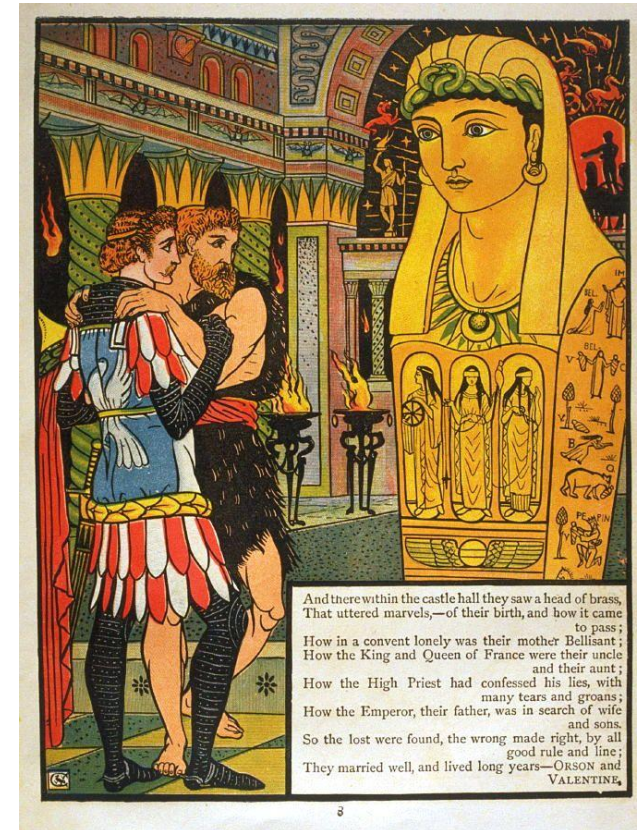
De houtsneden

Wat de illustraties betreft wees ik er al op dat zowel Van der Putte als Koene een ratjetoe van ridderachtige plaatjes bij het verhaal hebben gezet. In de allervroegste drukken, die met refreinen, zullen zeker houtsneden hebben gestaan die speciaal voor dit verhaal gesneden zijn, al dan niet nagetekend van voorbeelden bij de concurrenten, maar die drukken zijn geheel verdwenen. We weten iets meer over de volksprenten. Deze werden namelijk in hoofdzaak door dezelfde drukkers en uitgevers op de markt gebracht als de volksboeken en waren ook regelmatig aan die volksboeken ontleend. Het standaard-

werk op dit gebied is *Kinderprenten, Volksprenten, Centsprenten, Schoolprenten* (2014) van Nico Boerma, Jo Thijssen e.a. In deel 3, p. 411, staat een tekst die ik gemakshalve hier overneem:

Slechts één uitgever, de Erven van de Wed. van Egmont, heeft een prent met de geschiedenis van de tweeling Valentyn en Oursson uitgegeven. De uitgever gebruikte de houtblokken voor de prent eerst voor het [gelijknamige] populaire boek. [...] Dit ingewikkelde verhaal kan niet goed op een prent met acht houtsneden verteld worden. Alleen iemand die het verhaal uit een volksboek kent, kan het met behulp van de prent aan anderen vertellen. Daarom is het als prent niet populair geworden, maar als volksboek des te meer. Het is uitgegeven door vele uitgevers die ook populaire prenten drukten: De Groot, Kannewet, Van der Putte, Walpot, Koene, Bontamps, De Lange, Rynders en Van Egmont [plus nog wel meer uitgevers in het zuiden]. De boekeditie van Van Egmont bevat 17 houtsneden, maar slechts 9 verschillende.

De acht onderschriften op die ene prent van de Weduwe Van Egmont (rond 1780) zijn ontleend aan de hoofdstuktitels in het boek. Het zal nu duidelijk zijn dat een identificatie van al die houtsneden in de boeken een heidens karwei zal zijn.

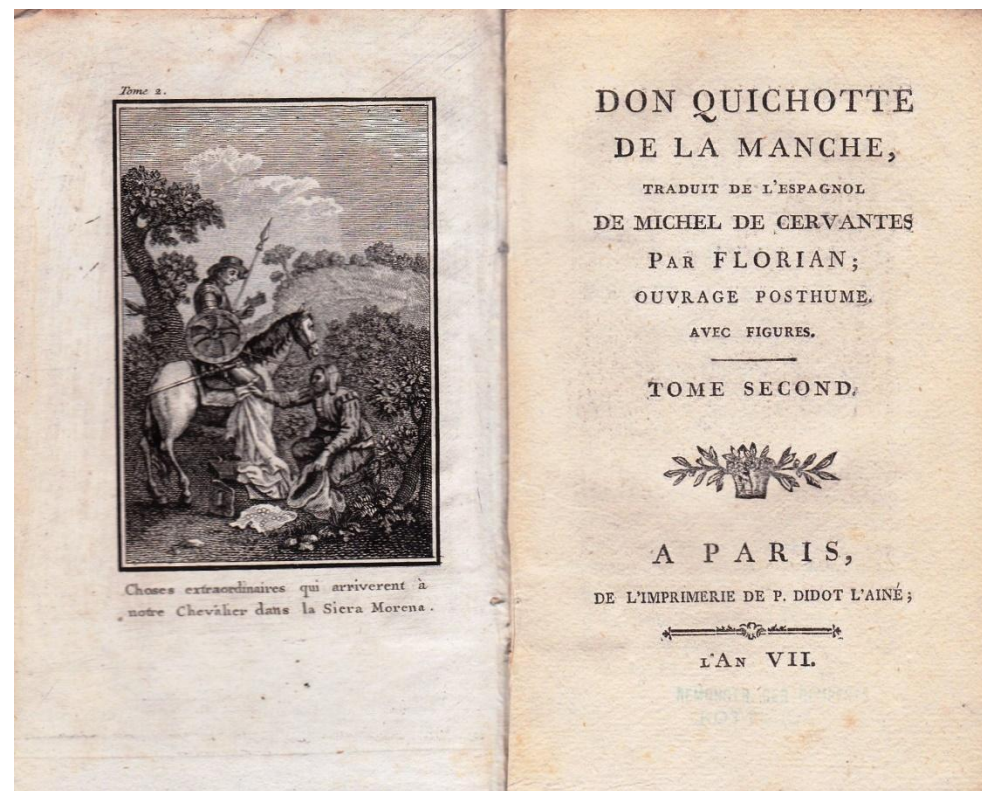

Walter Crane (1870), Valentin en Orson bij het Koperen Hoofd, hier in Egyptische sfeer gedacht..

Valentijn internationaal gezien

Het andere aspect dat ik nog wil aanstippen is de internationale positie van *Valentijn en Oursson*. De oude ridderverhalen uit de middeleeuwen werden vanaf het einde van de 15de eeuw gepopulariseerd

doordat ze in proza werden omgezet en in de vorm van betaalbare (maar nog relatief dure) boeken aan een burgerlijke publiek werden gepresenteerd. Dit proces verliep in de verschillende taalgebieden volgens hetzelfde scenario. Boeken waren handelswaar, commercie volgt universele wetten. De hoogtijdagen van die salonfähige ridderromans over Karel de Grote, Roeland, Malegijs, koning Arthur en vele andere helden, zoals trouwens ook Reynaert de Vos en Tijl Uilenspiegel, waren rond 1570 al voorbij. De laatste bloei was die van de enorme reeks romans over Amadis van Gaule, waarvan in het Nederlands 21 delen verschenen. Zelfs grote bedrijven, zoals Plantijn en Van Waesberge in Antwerpen, drukten vanaf 1561 de eerste 12 boeken over Amadis nog in 4°. Het waren hebbedingen voor de betere stand en de klasse der kooplieden en ambtenaren. De serie is ook in het Frans, het Spaans, het Italiaans verschenen. Het genre kreeg echter de doodsteek – tenminste als burgerlijk vermaak – door de satirische parodie die Cervantes in de persoon van Don Quichot creëerde. Dit boek uit 1605 werd overigens pas in 1647 in het Nederlands vertaald.

Een Franse Cervantes uit het jaar 7 (1799), deel 2.

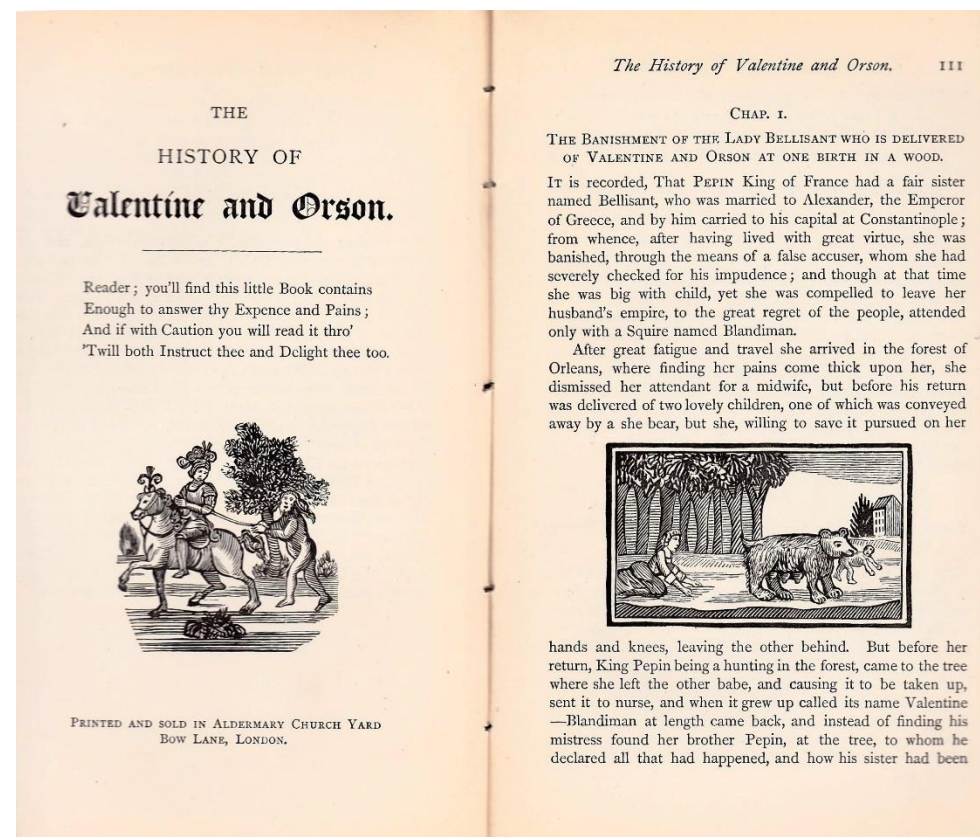
Over de opkomst en ondergang van de ridder Amadis en zijn familie heeft van onze eerste volksboek-kenners alleen G.D.J. Schotel (1873) een uitvoerig overzicht gegeven (deel II, p. 1–18). Alles wat er over de drukgeschiedenis in de Nederlanden bekend is werd later samengevat door Bert van Selm, *De Amadis van Gaule-romans* (2001). Dit is een studie die ik hier

graag vermeld omdat ze het voorportaal van het volksboekwezen aan het begin van de 17de eeuw zo voortreffelijk documenteert. In die context moeten we ook de goedkope herdrukken van *Valentijn* zien, al zijn er van vóór 1640 geen bewaard gebleven.

Van al die Amadisdrukken is trouwens ook weinig bewaard gebleven. De laatste Amadis bij ons is uit 1628 en de STCN meldt slechts 44 edities tot dat jaar, dat is geïddeld twee per titel. Geen van de Amadissen heeft het in ons land in goedkopere herdrukken na 1628 tot volksboek gebracht, maar *Valentijn en Oursson* dus wél, net als in Frankrijk en Engeland. Maar in Duitsland bijvoorbeeld niet. Van Valentijn zijn echter alleen drukken van ná 1640 bewaard gebleven.

De Engelse variant van de volksboeken en de 'blauwe boekjes' is het *chap-book*, dat zijn boekjes van diverse uitgevers die een klein formaat en geringe omvang hebben. Befamd was de reeks van de *Aldermay and Bow Church Yards* in Londen. Dat waren er alleen al 124, volgens de opgave in *Chap-books of the 18th Century* (1882) van John Ashton. Hij schrijft dat een lange versie van *Valentine* in het Engels al werd gedrukt door Wynkyn de Worde, een van de

pioniers in de Londense drukkerswereld (ook in Antwerpen werd toen trouwens voor de Engelse markt gedrukt), later ook door andere uitgevers.

Ashton geeft van een veel later en korter chap-book uit de 18de eeuw op p. 110–123 de volledige tekst met 11 kleine houtsneden. Deze *The history of Valentine*

and Orson beslaat 7 hoofdstukjes. De titels daarvan geven al een aardige samenvatting, maar omdat het chapbook als geheel een aardig beeld geeft van de inhoud en niet al te lang is, zal ik de tekst hierna integraal opnemen. Wel doe ik het in mijn vertaling, met behoud van de Engelse namen. De intro over ‘lering en vermaak’, het slotvers en de zeven hoofdstuktitels laat ik onvertaald.

Tekst van het Engelse chap-book (18de eeuw)

The history of Valentine and Orson

Reader, you'll find this little Book contains
Enough to answer thy Expence and Pains;
And if with Caution you will read it thro'
'Twill both Instruct thee and Delight thee too.

I The Banishment of the Lady Bellisant who is delivered of Valentine and Orson at one birth in a wood.

Er staat geschreven dat koning Pepin van Frankrijk een schone zuster had die Bellisant heette, die gehuwd was met keizer Alexander van Griekenland en met hem meeging naar zijn

paleis in Constantinopel. Daaruit werd ze, na er in grote deugd gewoond te hebben, verbannen door toedoen van een valse beschuldiging door een roddelaar die zij streng had gestraft voor zijn onbeschaamdheid. En hoewel ze op dat moment in verwachting was, werd zij gedwongen het rijk van haar echtgenoot te verlaten, tot groot verdriet van het volk, met alleen een squire bij zich die Blandiman heette.

Na een uitputtende tocht bereikte ze het woud van Orleans, waar ze bemerkte dat de weeën op komst waren. Ze stuurde haar metgezel weg om een vroedvrouw te zoeken, maar voordat hij terugkeerde beviel ze van twee schattige kinderen, waarvan er een werd meegevoerd door een berin. Omdat zij het wilde redden kroop ze er op handen en voeten achteraan, het andere kind alleen latend. Maar nog voordat ze terugkwam bereikte koning Pepin, die in het woud op jacht was, de boom waarbij ze de andere baby had achtergelaten. Die liet hij meenemen om hem op te voeden, en gaf hem later de naam Valentine.

Toen Blandiman eindelijk bij de boom terugkeerde trof hij niet zijn meesteres aan, maar haar broer Pepin, aan wie hij alles vertelde wat er gebeurd was en hoe zijn zuster wegens de valse verdachtmakingen van de aartspriester was verstoten. Toen koning Pepin dat hoorde werd hij erg kwaad op vrouwe Bellisant en hij zei dat de keizer haar ter dood had moeten laten brengen. Hierna verliet hij Blandiman en keerde met zijn edelen terug naar Parijs.

Nadat vrouwe Bellisant de berin vergeefs had nagezet, kwam ze terug naar de plek waar ze het andere kind had achtergelaten, maar groot was haar verdriet toen Blandiman zei dat hij haar broer Pepin had gesproken en dat hij niets kon vertellen over haar kind. En nadat hij haar had getroost met haar verlies, begaven ze zich naar de kust, gingen aan boord van een schip en bereikten het kasteel van de reus Feragus in Portugal.

Ondertussen voedde de berin de baby tegelijk op met haar jongen, waardoor deze ten slotte opgroeide tot een wilde, behaarde man, die veel kwaad deed aan allen die door dat bos kwamen. Waarmee we hem verlaten en terugkeren naar de aartspriester, die veel wandaden verrichtte, tot hij er door een koopman van werd beticht de keizerin onrechtmatig beschuldigd te hebben. waarna ze vochten. De koopman overwon en liet de priester al zijn vormen van verraad bekennen, waarna de keizer de koning van Frankrijk hiervan in kennis stelde en de priester liet ophangen.

II Valentine conquers his brother Orson in the Forest.

Nu was Valentine opgegroeid tot een flinke jongeman en hij werd door de koning bemind alsof het zijn zoon was. Hij gaf opdracht hem in de vechtkunst te onderwijzen, en daarin werd hij spoedig zo goed dat weinigen aan het hof nog tegen hem durfden te strijden. Dat maakte Hufray en Henry, de twee bastaardzonen van de koning, bijzonder jaloers.

Rond deze tijd kwamen er grote klachten over de Wilde Man binnen, aan wie geen ridder die hem tegenkwam levend had kunnen ontkomen, waarop de koning duizend goudmarken uitloofde aan degene die hem dood of levend kwam brengen. Het was een uitdaging die niemand durfde aan te gaan, maar Hufray en Henry wilden dat koning Pepin Valentine op hem af zou sturen, met de bedoeling om zo van hun grote rivaal in de gunst van de koning af te komen. De koning evenwel doorzag de kwaadaardige bedoeling en antwoordde woedend dat hij nog liever de beste edele van het hele land wilde verliezen.

Valentine zelf wilde echter de majesteit verlaten om naar het woud te gaan, want hij wilde ofwel de wildeman verslaan, ofwel omkomen bij een poging. Nadat hij zich had voorzien van een goed paard en wapenrusting, begon hij aan zijn tocht en na twee dagen arriveerde hij in het bos. Die avond bond hij zijn paard aan een reusachtige eik, waar hij zelf uit voorzichtigheid in klom om de nacht door te brengen.

De volgende ochtend zag hij de Wilde Man door het bos sluipen om prooi te zoeken, tot hij bij de boom kwam waar Valentines paard stond. Dat begon hij haren uit te rukken, tot het paard hem een trap gaf. Wegens de pijn dreigde de Wilde Man het paard in stukken te hakken, en toen Valentine dit zag gebaarde hij dat hij wilde vechten, klom naar beneden en gaf de Wilde Man een klap. Maar de Wilde Man greep die arm vast en wierp Valentine tegen de grond. Toen raapte hij Valentines schild op en keek met verwondering naar de verschillende kleuren die in het blazoen te zien waren.

Valentine, die aangeslagen was, kwam overeind en liep woedend op zijn broer af, maar Orson rende naar een boom en daarna begonnen ze te vechten. Maar toen ze beiden vreselijk gewond waren geraakt hielden ze met wederzijdse instemming op. Valentine maakte Orson toen duidelijk dat hij, mits Orson zich overgaf, zou regelen dat hij een beschaafd schepsel werd.

Orson, die meende dat dit een vredesaanbod was, stak zijn hand uit, waarna Valentine hem overmande en vastbond en toen naar Parijs leidde, waar hij hem bij koning Pepin bracht. Deze liet de Wilde Man dopen met de naam Orson, omdat hij uit een woud was gehaald. Orsons optredens tijdens zijn verblijf amuseerden het hele hof. In die dagen liet de hertog van Aquitaine brieven uitgaan inhoudend, dat degene die de Green Knight zou verslaan (een kampioen van de heidenen), zijn dochter Fazon ten huwelijk zou krijgen. Wegens dit vooruitzicht begaf Valentine zich naar die provincie, samen met zijn broer Orson, op welke wijze hij kennis kreeg van zijn ouders, zoals we hierna zullen vernemen.

III The fight between Orson and the Green Knight.

Na een lange reis bereikten Valentine en Orson het paleis van hertog Savary in Aquitaine. De reden van hun komst werd uiteengezet tegenover Fazon, tot wie Valentin zich richtte met de volgende woorden:

‘Beminnelijk schepsel, koning Pepin heeft me hierheen gestuurd met de dapperste ridder van zijn hele rijk om te strijden tegen de Green Knight. Ofschoon hij dom en naakt is, beschikt hij over zoveel kracht dat geen ridder onder de zon in staat is hem te verslaan.’

Terwijl hij deze woorden sprak, bekeek zij Orson aandachtig, en hij haar. Toen werd de maaltijd aangekondigd en namen ze plaats om te eten.

Tijdens het feestmaal kwam de Green Knight binnen en hij zei: hertog Aquitaine, heb u nog meer ridders om te verslaan met het oog op de hand van uw dochter?

Ja, antwoordde de hertog, ik heb er zeventien. En hij wees ze aan. Toen zei de Green Knight tegen hen: eet maar lekker, want morgen zal uw laatste dag zijn. Orson was zeer verontwaardigd over die woorden. Hij sprong overeind van zijn plek aan de tafel en wierp de Green Knight zo bruut tegen de muur aan dat hij een poos levenloos bleef liggen. Dit deed het hele gezelschap veel genoeg.

De volgende dag begaven veel ridders zich in een wedkamp met de Green Knight, maar hij overwon en doodde ze allemaal. Op het laatst kwam Orson, in de wapenrusting van Valentine, bij de tent van de Green Knight om hem uit te dagen. Ze vochten met elkaar in de fanatiekste strijd die ooit was gezien, en de Green Knight wist met enorme klappen de helft van Orsons helm af te slaan, en de helft van zijn schild, en hem zwaar te verwonden. Maar dit alles maakte de koene Orson alleen maar woester. Hij liep te voet op hem af, trok hem van zijn paard, ging schrijlings op hem zitten en stond op het punt hem te doden, toen de plotselinge tussenkomst van Valentine dat verhinderde. Deze overreedde Orson om het leven van de Green Knight te sparen,

mits deze christen zou worden en koning Pepin zou berichten hoe hij verslagen was.

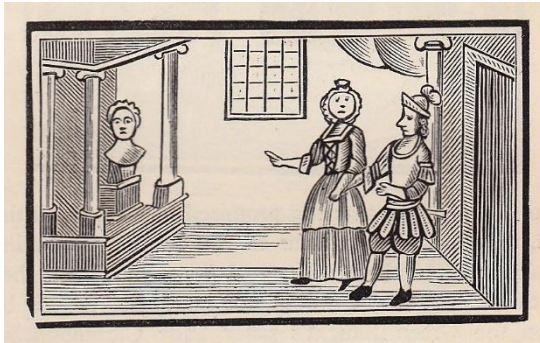
Nadat de Green Knight had beloofd alles te doen wat van hem werd verlangd, brachten ze hem als gevangene naar de stad Aquitaine. De hertog ontving hen met grote blijdschap en bood aan Orson vrouwe Fazon aan, maar deze wilde niet met haar trouwen voordat zijn broer de zuster van de Green Knight, vrouwe Clerimond, had gewonnen, noch voordat ze hadden gesproken met het Betoverde Koperen Hoofd om te vernemen wie hun ouders waren, noch voordat hij zijn moedertaal goed zou leren spreken. Toen de vrouwe dit vernam was ze zeer bedroefd, want ze hield van Orson en was vastbesloten met niemand anders te trouwen dan hij, die zo nobel de Green Knight had verslagen.

IV Valentine and Orson go in search of Lady Clerimond, who had the Brazen Head in her Possession.

Nadat Valentine en Orson afscheid hadden genomen van de hertog van Aquitaine en zijn dochter Fazon, begonnen ze aan hun zoektocht naar vrouwe Clerimond, en uiteindelijk bereikten ze een toren van glanzend koper, waarvan ze bij navraag ontdekten dat daarin Clerimond woonde, de zuster van Feragus en de verslagen Green Knight. Ze vroegen toegang, maar die werd geweigerd door de wachter bij de poort. Dit provoceerde

Valentine in die mate, dat hij woedend naar de man toe rende en hem zo hevig aanviel dat hij meteen dood neerviel.

Vrouwe Clerimond had de hele ruzie gezien en toen ze had vastgesteld dat het dappere ridders waren heeft ze hen hoffelijk ontvangen. Valentine gaf haar presentjes namens de Green Knight [haar broer] en verklaarde dat hij uit liefde tot haar was gekomen en voor een onderhoud met het Alwetende Hoofd met betrekking tot hun ouders. Na het avondmaal nam de vrouwe hen mee naar de kamer van Rantus, waar het hoofd tussen vier zuilen van zuivere jaspis was opgesteld. En toen ze binnen waren sprak dit hoofd het volgende tot Valentine:

‘Gij, beroemde ridder van koninklijke afkomst, die Valentine de Koene wordt genoemd en die rechtens met vrouwe Clerimond zoudt trouwen, gij zijt de zoon van de keizer van Griekenland en keizerin Bellisant, die nu in het kasteel van Feragus in Portugal verblijft, waar ze al twintig jaar woont. Koning Pepin is uw oom en de Wilde Man uw broeder. Keizerin Bellisant heeft

jullie beiden gebaard in het woud van Orleans; hij werd meegenomen door een roofzuchtige berin, gij werd opgenomen door uw oom Pepin, die u heeft doen opgroeien tot volwassenheid. Voorts kan ik u nog zeggen dat uw broer nimmer goed zal leren spreken voordat u de draad doorknipt die onder zijn tong groeit.’

Toen het Koperen Hoofd was uitgesproken omhelsde Valentin zijn broer Orson en daarna sneed hij de draad door die onder zijn tong groeide, waarna Orson meteen wonderlijke verhalen begon te vertellen. Later huwde Valentine met vrouwe Clerimond, maar pas nadat ze christen was geworden.

In dit kasteel woonde een dwerg, Pacolet geheten, die een tovenaars was en met zijn kunsten een houten paard had geconstrueerd dat op zijn voorhoofd een vast uitsteeksel bezat waaraan hij kon draaien. Zo kon de dwerg zichzelf naar de verste uithoeken van de wereld sturen.

Deze tovenaars vliegt naar Portugal en bericht Ferragus van het huwelijk van zijn zuster en dat ze christen is geworden, wat hem zo woedend maakt dat hij bij Mahomet zweert dat hij het haar zal doen berouwen. Daarop brengt hij zijn vloot in gereedheid en zeilt ermee naar het kasteel van Clerimond. Na aankomst verheelt hij echter zijn kwade bedoelingen voor zijn zuster en ook voor de twee ridders. Hij beweert dat hij allen ophaalt om naar Portugal te komen en het huwelijk meer luister bij te zetten, en dat hij na aankomst op zijn kasteel zelf ook

christen zal worden. Ze geloofden dat alles, en spoedig scheepten zij zich in.

Maar toen ze aan boord waren gaf hij opdracht hen in boeien te slaan, wat zijn zus Clerimond zo wanhopig van verdriet maakte dat ze zich in de zee zou hebben gestort als ze haar niet hadden tegengehouden.

V Pacolet comforts the Ladies and delivers Valentine and Orson out of Prison.

Toen ze in Portugal waren aangekomen sloot hij Valentine en Orson op in een kerker en zette hen op water en brood. Maar zijn zuster Clerimond stond hij toe keizerin Bellisant te ontmoeten, die twintig jaar in het kasteel van Ferragus had vastgezet. Zij zag hoe bedroefd Clerimond was en troostte haar, en ze informeerde naar de reden en die werd haar verteld. De keizerin was hevig ontdaan, maar Pacolet stelde hen beiden gerust en beloofde dat hij hen allen die avond reeds zou bevrijden, en dat deed hij als volgt.

In het holst van de nacht ging hij naar de kerker waar Valentine en Orson aan kettingen lagen. Hij raakte de deur aan met zijn toverstaf [zie de houtsnode links] en die vloog open, en bij de twee ridders gekomen maakte hij ze los en leidde ze naar het vertrek waar Bellisant en Clerimond zich bevonden, die dol van vreugde werden. Pacolet waarschuwde dat ze niet te lang met elkaar moesten praten, want ze moesten vertrekken voor de wachters van het kasteel wakker werden, want dan kon hij niet verder met zijn werk. Daarna bracht Pacolet het gezelschap naar de poort van het kasteel, waar hij een schip in gereedheid had liggen dat hen naar vrouwe Fazon bracht, in de stad van Aquitaine. Toen Ferragus de volgende morgen vernam dat ze ontsnapt waren, was hij dolzinnig van woede.

De ridders en dames waren buiten gevaar en kwamen al spoedig aan in Aquitaine, dit tot grote vreugde van vrouwe Fazon, die spoedig daarna met grote plechtigheid in het huwelijk trad met Orson. Dit ging dagenlang gepaard met ringsteken en andere toernooien, maar Valentine sleepte de hoofdprijs in de wacht, want hij versloeg wel honderd geduchte ridders.

VI Ferragus raises a mighty army, and lays Siege to the City of Aquitaine.

Om zich te wreken bracht Ferragus een leger op de been en ging met een grote strijdmacht van Saracenen naar Aquitaine om het te belegeren. Toen hertog Savary dit gewaar werd,

besloot hij meteen de volgende ochtend de strijd aan te gaan, dus hij trok met zijn gehele troepenmacht de stad uit. Maar hij waagde zich te ver naar voren en werd door de Saracenen opgepakt en naar de tent van Ferragus gebracht.

Orson was onmiddellijk vastbesloten hem te gaan bevrijden, of anders zijn leven te geven. Hij hulde zich in de wapenrusting van een dode Saraceen, riep Pacolet en bewoog zich door de linies van de vijand zonder aangevallen te worden. Zo kwamen ze bij de tent waarin de hertog werd vastgehouden. Ze gaven hem een paard en reden terug naar de linie van de christenen. Bij hun aankomst daar brulde het hele leger uit volle borst 'Leve de hertog, Leve de bertog'. Dit bracht de Saracenen zó van hun stuk dat ze in verwarring weg vluchtten. De christenen zetten de achtervolging in tot het vallen van de avond het verder onmogelijk maakte.

Spoedig na deze zege begaven Valentine, Orson, de dames Bellisant, Clerimond en Fazon zich naar Constantinopel om de keizer, hun vader, te bezoeken. Ze hadden afscheid genomen van hertog Savary en zijn edelen. In Constantinopel werden ze met blijdschap ontvangen.

Een hele poos later vertrok de keizer uit Constantinopel, na afscheid te hebben genomen van zijn familie, om een grensburcht te bezoeken die hij in Spanje bezat. Terwijl hij afwezig was, overviel Brandiser, een broer van Ferragus, het keizerrijk met een zeer grote krijgsmacht, die ten slotte ook Constantinopel belegerde, waar Valentin, Orson, de Green Knight en al hun dames toen nog verbleven.

Valentin begreep de situatie waarin ze zich allen bevonden en besloot Brandiser strijd te leveren, waarna hij zijn leger van christenen in tien bataljons verdeelde, ieder door een ridder aangevoerd, die de stad uit werden gestuurd om verspreid de Saracenen aan te vallen, die stonden opgesteld om ze een warme ontvangst te bereiden.

Inmiddels was de keizer al op zee, op weg naar huis, en onderweg kwam hij een vloot tegen die bestemd was om Brandiser steun te verlenen en met opgebolde zeilen op hen af kwam varen. Maar de keizer spoorde zijn bemanningen aan om zich als kerels te gedragen en ze maakten zich klaar om deze vijand op te vangen. Na een buitengewoon bloedige en felle zeeslag wist de keizer te overwinnen, nadat hij talloze heidenen had doen sneuvelen en al hun schepen uit elkaar had gejaagd.

Na deze zegepraal droeg de keizer zijn manschappen op de wapenrusting van de Verslagenen over te nemen, zoals hijzelf, in de mening aldus des te effectiever de belegeraars, zijn vijanden, te kunnen aanvallen. Die strategie bleek voor hem fataal uit te pakken, zoals we hierna zullen ontdekken.

Dit alles gebeurde terwijl de christenen en Valentine buiten de muren van Constantinopel dapper tegen Brandiser en zijn soldaten streden, en soms terrein wonnen, soms verloren. Maar ten slotte drong Valentine door tot bij de standaard van Brandiser, waar een Indische vorst met groot geweld op hem af kwam stormen. Valentine kon hem ontwijken en doorkliefde toen diens hele lijf tot aan zijn middel met een geweldige houw. Elders op het slagveld waren Orson en de Green Knight druk in de weer en baanden zich met hakkende zwaarden een weg door het heidense leger, iedereen vellend die hen probeerde tegen te houden.

Toen kwam het bericht dat een grote vloot van de Saracenen bij de haven was aangekomen, waarop Valentine het noodzakelijk achtte daarheen te gaan om een landing te verhinderen. Maar dit bleek een noodlottig idee, want op deze vloot bevond zich de keizer, zijn vader, die gehuld was in een Saraceense wapenrusting [schild], zodat Valentine, die dit niet wist, zijn lichaam doorboorde met een speer. Toen hem dat ter ore kwam, wilde hij zichzelf doden, als zijn broer en de Groene Ridder dat niet hadden tegengehouden. Maar omdat hij toch dood wilde steeg hij te paard en stormde regelrecht op de vijanden af, tot diep in

hun gelederen, waar hij bij de reus Brandiser kwam. Ze stuitten met zo veel geweld op elkaar dat ze beiden op de grond vielen, maar Valentine herstelde zich als eerste en doorstak zijn tegenstander en stuurde hem naar de hel, en naar zijn valse profeet Mahomet.

Toen de heidenen zagen dat hun koning dood was, wierpen ze hun wapens weg en sloegen op de vlucht, maar de christenen achtervolgden hen en richtten een ware slachting aan. Toen dat gedaan was, keerden ze naar Constantinopel terug, waar Orson de keizerin inlichtte over de dood van zijn vader, maar verborgen hield wie dat had gedaan.

Daarop werd afgesproken dat Valentine en Orson afwisselend het keizerrijk zouden besturen, met hun echtgenotes, de dames Fazon en Clerimond. De Green Knight werd gekroond tot koning van de Groene Berg; het volk daar was opgetogen dat een zo geduchte krijger hun koning werd.

VII *Valentine dies and Orson turns Hermit.*

Valentine, die hevig gekweld werd door de gedachte dat hij zijn vader had gedood, al was het per vergissing, besloot nu een pelgrimstocht naar het Heilige Graf te maken. Daarom nam hij afscheid van zijn vrouw Clerimond. Hij droeg de leiding van het keizerrijk over aan zijn broeder en vertrok, tot groot verdriet van iedereen, maar in het bijzonder van Orson, Bellisant en de schone Clerimond.

Na zeven jaar afwezigheid keerde Valentine terug, gekleed als een arme pelgrim en om voedsel bedelend bij de poort van zijn eigen paleis. Maar ten slotte, omdat hij ziek was en de dood nabij, liet hij Clerimond roepen en maakte zich aan haar bekend, waarna zij bereid was eveneens te sterven.

Toen hij de zorg voor haar had overgedragen aan zijn broer en de keizerin, zijn geliefde moeder, en hen allen had gezegend, draaide Valentine zich op zijn zijde en verliet zijn nobele ziel zijn illustere lichaam tot grote smart van alle dappere ridders

van het christendom voor wie hij het edele toonbeeld en de genereuze helper was geweest. Maar Clerimond kon nooit iemand anders huwen en koos voor een leven in eenzaamheid, waarin ze het verlies van haar beminde echtgenoot steeds bleef betreuren.

Na Valentines dood bestuurde Orson het keizerrijk met veel wijsheid en gerechtigheid zeven jaren lang, tot hij ten slotte de broosheid van menselijke beslommeringen inzag en de last van zijn rijk, vrouw en kinderen overdroeg aan de Green Knight. Hij werd kluizenaar en trok zich terug in bossen en wouden, waar hij een hoge leeftijd bereikte alvorens deze magnifieke en onoverwinnelijke held zijn lichaam overgaf aan de altijd meedogenloze dood en zijn ziel aan de onsterfelijke godheden, wier kenmerken waarlijk op de zijne leken.

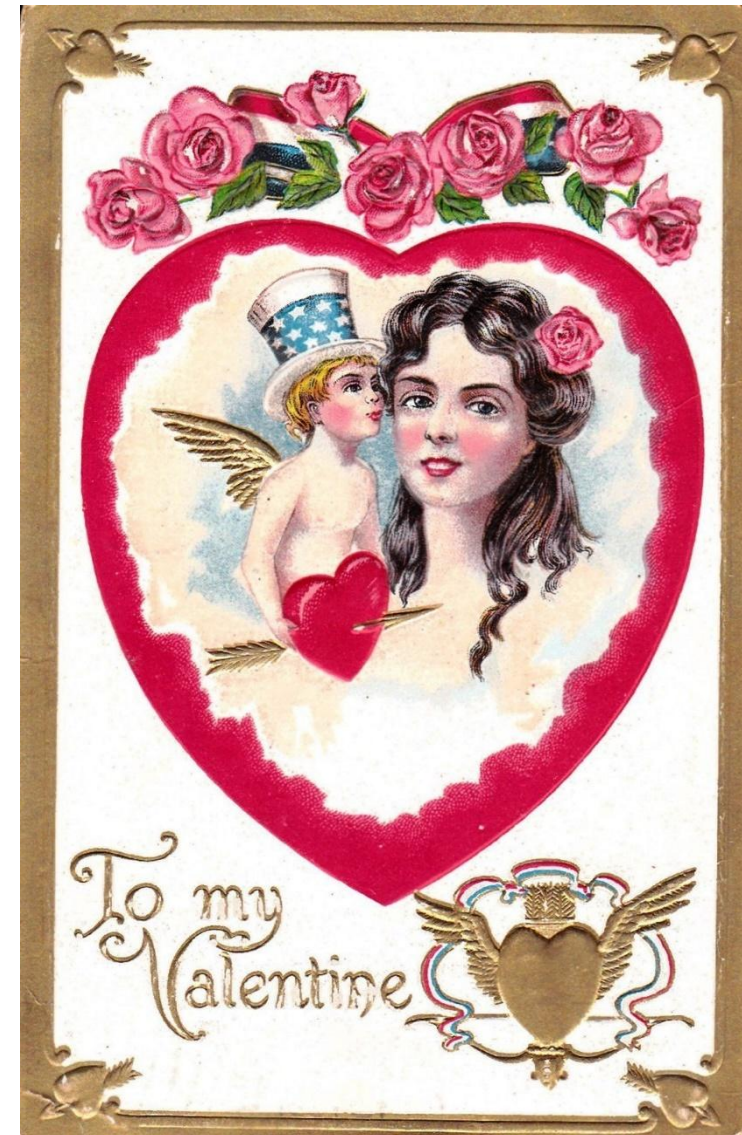
*Thus Reader you may see that none withstand
Tho' great in valour, or in vast command
The mighty force of Death's all conquering hand.*

Besluit

Er is natuurlijk van alles bij deze Engelse versie van het verhaal op te merken. Zo is de valse ridder die Bellisant belasterde nog gewoon de 'arch Priest'. Opvallend is ook de relatie met de machthebbers aan de kant van

de moslims die soms zo maar bereid zijn christen te worden. Jeruzalem is kennelijk in de handen van de christenen, maar de Saracenen hebben een kasteel in. Waar bijvoorbeeld die Green Knight vandaan komt, in de Nederlandse versie gewoon Groene Ridder geheten, wordt niet vermeld, maar hij komt al voor in oude Arthurverhalen, zoals *Sir Gawain and the Green Knight*. Of dat dezelfde is? De wereld van de middeleeuwse sagen is rijk aan stof voor films en televisieseries, maar niet echt betrouwbaar als bron van historische feiten. Maar wat de mensen vroeger geloofden en voor waar hielden is vaak nog fascinerender dan welk 'feit' ook. En dat 'vroeger' is niet eens zo lang geleden.

Tot slot nog een voetnoot [*] die ik al aan het begin van dit opstel heb aangekondigd, en wel dat de Franse ridder Valentijn niets met onze Valentijnsdag te maken heeft. In de *Legenda aurea* komt maar één heilige Valentinus voor, en dat is de martelaar die in het jaar 269 na Christus onthoofd is, ten tijde van keizer Claudius II. En dat is weer een heel ander verhaal.

USA, 1909